

ETIK FÖR EKONOMER

NICLAS BERGGREN

Många drog en lättnadens suck när Amartya Sen tillkännagavs som årets nobelpristagare i ekonomi. Annat var det när Milton Friedman, nu aktuell med sina memoarer, fick motsvarande pris 1976. Men skiljer de sig egentligen särskilt mycket från varandra?

När årets nobelpristagare i ekonomi, Amartya Sen, tillkännagavs var det många kritiker av nationalekonomin som reagerade med viss eufori. Äntligen en pristagare som sätter föregående års marknadsliberala apologeter på plats, tycktes man resonera. Man tog härvidlag främst fasta på Sens arbete för att studera, mäta och åtgärda fattigdom.

Reaktionerna från dessa kretsar då Milton Friedman fick motsvarande pris 1976 var radikalt annorlunda. Han sågs – och ses fortfarande, vilket mottagandet av hans nyligen utgivna memoarer visar – som representant för ett slags hänsynslös kapitalism, nära allierad inte bara med redan rika affärsintressen utan också med högerdiktatorn Pinochet i Chile.

NICLAS BERGGREN är ekon dr i nationalekonomi och verksam vid City-universitetet

Medan Sen i vida sammanhang betraktas som något av nationalekonomins samvete – en godhetens och fattigdomsbekämpningens apostel – tas den ekonomiska liberalism Friedman torgför inte sällan som intäkt för att han drivs av mindre hedersamma, och kanske t o m oetiska, motiv.

Fakta och värderingar

Denna dikotomi mellan godhet (Sen, stöd för ett flertal offentliga insatser, betoning på positiva rättigheter) och ondska (Friedman, försvar av fria marknader, betoning på negativa rättigheter) vilar dock i betydande grad på två typer av relaterade missförstånd. För det första har man inte tagit hänsyn till den enkla men centrala distinktion som kan och måste göras mellan fakta och värderingar, och som bl a ger vid handen att två personer med olika syn på vad staten bör göra för de fattiga kan drivas av samma (och därmed lika goda eller onda) värderingar.

För det andra har man i allmänhet

dåliga faktakunskaper om marknadsekonomins effekter för de sämst ställda, i synnerhet i ett längre perspektiv.

Milton Friedman har inte bara gjort sig ett namn inom det nationalekonomiska skråret utan också blivit känd för en större allmänhet. Nobelpriset och samarbetet med militärjuntan i Chile under sjuttioalet har givetvis bidragit till detta, men också hans konsekventa engagemang för den ekonomiska liberalismens principer.

Friedmans *Capitalism and Freedom* (1962; fortsättningsvis CAF) och *Free to Choose* (1980; fortsättningsvis FTC), har varit obligatorisk läsning för många – såväl sympatisörer som motståndare.

Chicagoskolan, den intellektuella skolbildning som Friedman var med och grundlade, har nått långt utanför läroböckerna i nationalekonomi.

Friedman var länge professor vid University of Chicago, där han fungerade i en kreativ och framgångsrik miljö av forskare, de flesta med en

passionerat marknadsliberal syn (och flera av dessa kollegor har också fått nobelpriset i ekonomi, t ex F. A. Hayek, George Stigler, Ronald Coase och Gary Becker).

Monetarism

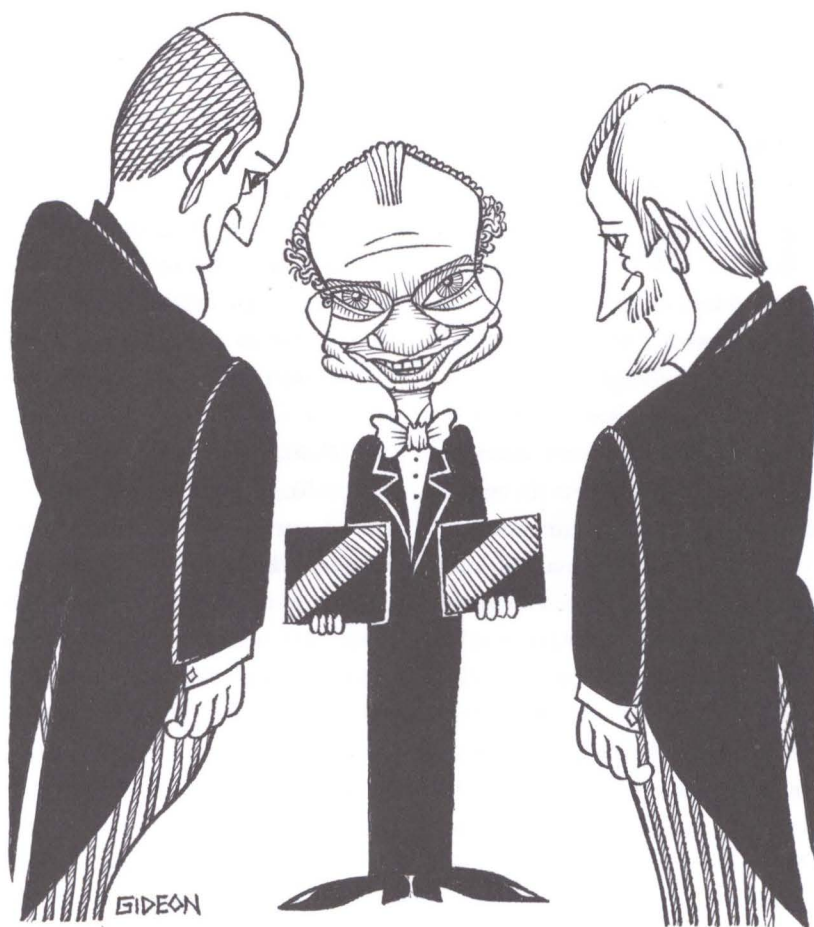
Till grund för nobelpriset låg väl dock inte hans insatser för en fri marknadsekonomi, utan det var mer inomvetenskapliga insatser som belönades. Bland dessa framstår monetarismen – det vill säga att inflation ytterst orsakas av tillväxt i penningmängden och att prisnivåförändringar har reala effekter – som det kanske mest framträdande bidraget. Men till de belönade höjdpunkterna i hans arbete skall också läggas utarbetandet av begreppet jämviktsarbetslöshet, vilket betyder att det finns en "friktionsnivå" i arbetslöshetsstatistiken som är förenlig med jämvikt på arbetsmarknaden och mot vilken en ekonomi tenderar. En av de mer revolutionerande slutsatserna med denna teori är att det inte finns ett långsiktigt bytesförhållande mellan inflation och arbetslöshet. Det var just det keynesianer och anhängare av Phillips-kurvan förutsatte, och till Friedmans meriter skall därför tilläggas att han underminerat mycket inflytelserika skolbildningar.

Amartya Sen däremot har inte levt lika mycket i ramplyuset som Friedman. Sen, som förvisso också han är känd utanför det nationalekonomiska sällskapet, övergick nyligen till att vara Master of Trinity College, Cambridge University, efter att bl a

ha innehaft dubbla professurer, i nationalekonomi och filosofi, vid Harvard University.

Sen har huvudsakligen arbetat inom tre fält. Det första är vad som brukar kallas "social choice" (kollektiv beslutsteori), vilket är en matematiserad del av nationalekonomin som

studerar möjligheterna att nå kollektiva beslut med olika karakteristika på basis av individuella preferenser. Det andra är utarbetandet av index över välfärd och ojämlikhet. Sen har bland annat utarbetat ett fattigdomsindex som inte bara tittar på andelen fattiga, definierade som personer med en in-

komst under viss nivå, utan som också inkluderar fördelningen av inkomster bland fattiga. Det tredje fältet, som framförallt lyftes fram av media när Sen tillkännagavs som årets nobelpristagare, är empiriska studier av fattigdom. Han har bland annat visat att svårt ofta är resultatet av andra orsaker än minskad tillgång på mat i ett land, t ex krig och naturkatastrofer, som förhindrar befolkningsgrupper att få del av den mat som finns.

Denna korta beskrivning av Friedmans och Sens insatser inom nationalekonomin befäster, snarare än motsäger, vid en första anblick tesen att den förre primärt är inriktad på att söka befrämja redan välmåendes situation, medan den senare fokuserar sin energi på att beakta hur de sämst ställda har det.

Men det är enligt min mening ett illusoriskt intryck.

En första invändning kan göras utifrån en teoretisk grund. Ett värdeomdöme (t ex att "staten bör ge personer med en disponibel inkomst lägre än x ett bidrag så att de når upp till x") består alltid av två distinkta komponenter: en värdering och en faktabedömning. Man kan alltså se nyss nämnda värdeomdöme som ett uttryck för någon underliggande värdering (t ex en utilitaristisk, att "summan av individernas nyttor bör maximeras") i kombination med en faktabedömning (t ex att "målet om aggregerad nyttomaximering nås bl a genom åtgärden i fråga"). Notera här att två personer kan vara oense om ett värdeomdöme utan att ha skilda

värderingar. Oenigheten beror i så fall på olika faktabedömningar. Detta innebär bl a att det inte går att uttala sig om en persons grad av godhet, som åtminstone är en nödvändig funktion av dennes värderingar, enbart genom att studera värdeomdömen (t ex av typen politiska ställningstaganden).

Men låt oss titta närmare på vad de skrivit.

Frihet från tvång

Friedman betonar, mer än något annat, vikten av frihet: "Som liberaler ser vi individens, eller kanske familjens, frihet som vårt yttersta mål då vi bedömer sociala arrangemang." (CAF, s. 12). Med frihet menar Friedman rätten att göra vad man vill så länge man inte därigenom förhindrar andra att nyttja samma rätt för egen del. Han definierar alltså begreppet negativt – som frihet från tvång – men han ansluter sig inte till dem som motiverar denna syn i termer av okränkbara och objektivt sanna ("naturliga") rättigheter. Han avvisar både anarko-kapitalism och synen att staten endast bör ägna sig åt rättsväsende och försvar. I någon mening står det därför klart att Friedman är en form av konsekvensetiker, som förvisso tilldelar frihet ett egenvärde – men detta värde är varken oändligt eller oförenligt med att tillmäta andra saker positivt värde.

Intressant nog kritiserar Sen utilitarismen bl a för att den inte tillmäter frihet ett egenvärde; men det finns trots detta åtskilliga skillnader i hur

de två ekonomerna betraktar detta begrepp. Sen diskuterar i huvudsak begreppet som reell frihet att göra det man har anledning att värdera, vilket bl a innebär att frånvaro av grundläggande villkor för välmående (som hälsa, trygghet, självrespekt, inkomst, etc) leder till ofrihet. Sens normativa projekt är i långa stycken knutet just till begreppet "förmåga" ("capability") att uppnå villkor för välmående, som är den variabel han vill söka jämställa människor emellan – även om han också är beredd att väga detta mot t ex målet om effektivitet, att resursfördelning skall ske på ett rationellt sätt.

Men Friedman är inte helt avvisande till att ge frihet också ett positivt innehåll, även om hans terminologi är annorlunda. Det faktum att han accepterar statliga bidrag till fattiga, helst i form av en negativ inkomstskatt, och offentligt finansierade skolcheckar (ett system han uppfann och lanserade) visar att han skiljer sig från libertarianer som strikt håller sig till det negativa frihetsbegreppet.

Friedman talar ofta om "equality of opportunity" som det jämlikhetsbegrepp han föredrar, framför t ex "equality of outcomes". Hans resonemang på denna punkt är aningen förvirrande. Med det förre begreppet menar han i stort sett "likhet inför lagen" eller att endast en människas kvaliteter – och inte godtyckliga egenskaper som kön, ras eller nationalitet – skall vara avgörande för hennes möjlighet att nå olika positioner. Men som Sen påpekar, och som

Friedman implicit medger genom en del policyrekommendationer för att stödja mindre bemedlade, finns det skäl att ifrågasätta denna strikta tolkning av begreppet jämlikhet, bl a därför att det (i) inte beaktar människors olikheter (vilket i sin tur påverkar människors förmåga att utnyttja frånvaro av hinder att nå olika positioner) och för att det (ii) godtyckligt utesluter variabler som är relevanta för vilka reella möjligheter människor har att nå positioner (t ex inkomst och förmögenhet).

Sen försvarar dock, som tidigare nämnts, inte "equality of incomes" utan "equality of capabilities". För att ta ett exempel innebär det att en handikappad person, som under "equality of income" skulle få lika mycket i disponibel inkomst som en frisk person, under "equality of capabilities" får mer i disponibel inkomst, om vi antar att inga effektivitetsproblem och inga övriga olikheter föreligger. Detta för att hans förmåga att omvandla inkomster för att förverkliga olika livsmål är lägre än för en frisk person.

Skillnader i faktabedömningar

Även om de principiella etiska synsätten hos Friedman och Sen de facto påminner om varandra, har de ändå ganska olika rekommendationer när det gäller vilken ekonomisk och social politik som skall föras. Detta beror, enligt min bedömning, huvudsakligen på skillnader i faktabedömningar. Friedman betonar på ett fler-

tal ställen i CAF och FTC fattigdomens problematik, och jag tror inte att det finns anledning att betvivla hans genuina engagemang härvidlag. Men Friedman bedömer statligt orkestrerade försök till omfördelning, i alla fall i stor skala, som kontraproduktiva. De föder osunt bidragsberoende, de reducerar friheten för dem som beskattas och de hämmar den ekonomiska utvecklingen – och dessa effekter missgynnar svaga grupper.

Friedman bedömer istället att en relativt fri marknadsekonomi ger upphov till en absolut förbättrad levnadsstandard för de allra flesta, åtminstone på sikt (en syn som bl a får stöd av mig i artikeln *Economic Freedom and Equality: Friends of Foes?* i ett kommande nummer av tidskriften *Public Choice*). Sen drar delvis andra slutsatser och har en aningen mer raffinerad analys, som bl a visar att fattigdom är mycket mer än ett inkomstfenomen; i ett av sina stora verk, *Inequality Reexamined* (1992), skriver han istället att förmågan att förverkliga livsmål måste beaktas. Han förklarar fattigdom i rika länder med att relativt låga inkomster ger absolut låga förmågor, på grund av dålig tillgång till exempelvis hälsovård och utbildning samt på grund av brottslighet.

Sen gör här en delvis annorlunda faktabedömning än Friedman: för att fattiga skall få det bättre krävs enligt den förres bedömning mer av offentliga insatser.

Årets nobelpristagare i ekonomi,

Amartya Sen, har gjort sig känd som en kunnig och engagerad analytiker av fattigdomens orsaker och lösningar, medan hans föregångare Milton Friedman snarast har kommit att associeras med ett hårdhudat försvar av en otyglad kapitalism. Detta är emellertid en snedvriden bild av hur dessa två ekonomer förhåller sig till varandra i fråga om etisk syn. Som jag har försökt påvisa har båda som en av flera målsättningar att de fattiga skall få det bättre, och båda accepterar vissa statliga insatser för att nå detta mål. Deras tonvikt när det gäller policyrekommendationer skiljer sig förvisso åt en del, med Friedman som mer skeptisk till större och generella offentliga program, men det finns goda skäl att betrakta denna skillnad primärt, om än inte uteslutande, som ett resultat av olika faktabedömningar om effekterna av en relativt fri marknadsekonomi för de sämst ställda över tiden.

Etiska kvalitetsegenskaper

Det förefaller därför svårt att gradera Friedman och Sen på något fundamentalt annorlunda sätt i fråga om deras etiska kvalitetsegenskaper. Detta förhållande tror jag dessutom gäller många som står på olika sidor i politiken: man drivs i allmänhet att inta ståndpunkter man tror befrämjar det goda, men oenigheten ligger ofta inte i vad som ses som gott utan i skilda bedömningar om hur detta bäst uppnås. En insikt värd att bära med sig, kanske.